

PAP Tibor
PhD hallgató
PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai
Doktori Program, Pécs

PhD student
Doctoral School of Earth Sciences of the University of
Pécs, Hungary
tibor.pap@gmail.com

A VAJDASÁGI MAGYAROK SZÜLŐFÖLDHÖZ VALÓ
VISZONYULÁSÁNAK GEO- ÉS ETNOPOLITIKAI
KONTEXTUSA –VAJDASÁG (ÉS) A BAL(-)KÁNON:
GEOPOLITIKAI ÉS SZEMANTIKAI MOZGÁSOK
1918-TÓL NAPJAINKIG I.

ATTITUDES OF VOJVODINA HUNGARIANS TOWARDS
THEIR HOMELAND IN GEO- AND ETHNOPOLITICAL
CONTEXTS – VOJVODINA AND/IN THE BALKAN:
GEOPOLITICAL AND SEMANTIC CHANGES SINCE 1918 I.

ABSTRACT

Occasionally, a region changes its 'location'. This is typically the result of a change in the current spatial distribution of the area. Thus, as a result of this change in attitude, it becomes an element of a different spatial concept that rewrites the old one entirely or in part. Such a semantic switch does not usually occur without conflicts. The toolkit of this process includes socio-geographic phenomena such as population exchange, resettlement, relocation, expulsion, acculturation and assimilation. By presenting the meta-theoretical analysis of the names of the studied area (Délvidék / Southern Land/ – Vojvodina) in terms of political-geography, I would like to draw attention to the assumptions and real-life events that lead to the development of the different approaches and the geopolitical, ethnopolitical and cultural policy considerations that determined the use of these terms. What is unique about the phenomenon studied here is the period of

'Yugoslavisation' following World War II. As a result of this process which was also accepted by locals, the region in question had been transferred to the Balkan for a great while. The self-interpretation of the existing socialism focusing on exclusivity and decade long isolation formed an integrated part of it. This theoretical framework, based on action sociology, also allows for parallel interpretations of different socio-geographical concepts related to the same geographical area.

Keynotes: acculturation, assimilation, Balkan, South Land (Délvidék), geopolitics, Vojvodina

1. Bevezetés

A jelen szöveg tárgyát a mai Vajdaság és/vagy a történelmi Délvidék Szerbiához tartozó területein élő magyarságnak az elmúlt száz évben formálódó, szülőföldhöz való viszonyulása képezi. Az általuk belakott térség kapcsán körvonalazódó, s ezáltal a lakosok saját magukra, szűkebb (etnikai) és tágabb (állami) környezetükre reflektáló társadalomföldrajzi, 'spontán' kapcsolódásának (át)alakulását próbálja bemutatni. A vizsgált terület megnevezése kapcsán folyik ugyan egy alacsony intenzitású köz- és tudományos disputa a politikai és a szakmai nyilvánosság¹, valamint e kettő átfedéseivel létrejövő újabb, manapság főként a szociális média által szervezett véleményalkotás színterein, de az elnevezés jelenleg nem tekinthető központi jelentőséggel bíró kérdésnek. A 'vajdaságosodás' folyamatának – mind az elmúlt száz év magyar, mind az azt megelőző bő kétszáz esztendő szerb (geo)politikai kontextusának diszkurzív – feltársa is izgalmas feladat, ám most csak azon mérföldkő/fordulópont tág időkeretben történő elhelyezésére szeretnék kísérletet tenni, amely ahhoz az antagonisztikusnak mondható eredményhez vezetett, melynek következtében a térség magyarságának jelentős része ma vajdaságinak – s nem délvidékinek, de nem is szerbiainak – tarthatja magát. (Azon ténykérdések, hogy az itteni magyarok állampolgárságukat illetően elvitathatatlanul szerbiainak nevezhetők, s történetileg a Délvidékhez tartoznak ebben a kognitív folyamatban marginális szerepet játszanak.) Az igazi kérdés számomra az, hogy miként került a „magyar” Vajdaság a Balkánra? Mi, mikor és hogyan tette az itteni magyarok számára magától érthetővé – az életviláguk természetes, elfogadott és fellebbezhetetlen részévé – a Vajdasághoz tartozás tudatát? Ez a fajta elfogadása a politikai és ideológiai viszonyoknak, tűnjön bár az mégoly mélynek és természetesnek, soha nem spontán folyamat eredménye. Még akkor sem, ha a végkimenetel nem feltétlen egyezik meg az oksági lánc elején

elhelyezkedő cselekvők eredeti intencióival. Ezt most csak annak felvillanásával próbálnám meg illusztrálni, ami az elhíresült „Načertanije” történetéhez kapcsolható².

Arról, az eredetileg a balkáni orosz (és osztrák) befolyás megerősödésének ellensúlyozásaként elgondolt délszláv/szerb geopolitikai törekvésekről van itt szó, amelyek a félsziget népeinek a Török és a Habsburg Birodalmon kívüli pacifikálásra tett próbálkozás formájában öltött a helyiek számára legitim formát. Ez egy, nem csak elfogadható, de egyenesen a legfelsőbb körökből kiinduló, bár eleinte csak a beavatottak számára elérhetővé tett „Tervezet” – politikai program – volt. A közfelfogás szerint ebben testesültek meg a szerb geopolitikai célok. Ma már tudjuk, hogy a geopolitikai félcsavar az akkor még komoly geostratégiai játékosnak számító francia diplomácia berkeiben született meg. Lengyel közvetítők révén, némi isztambuli kitérővel, érkezett meg a Balkánra.³ Ott Garašanin szerb miniszter gondolataiként „szerzősödve” vált geopolitikai tényezővé a 19. században⁴. Ebben a formában fejtette ki közismert hatását a birodalmi viszonyoknak a 20. század elején történő újra szabását illetően, s vezetett el a jelen témát is „eredményező” új államalakulatok létrejöttéhez az első világháborút követően. Mégsem a 19. század eleji, legfeljebb az azt száz évvel később követő francia potetntátok felelőségét szokás firtatni, mind a szakmai, mind a politikai nyilvánosságban, amikor is a területvesztések okaira keresik a választ. A saját tartózkodási helyétől távol eső térségekben vihart kiváltó lepke ez esetben maga sem gondolta volna, hogy mivé válik az oroszok feltartóztatásának eszközeként kifundált szárnycsapások nyomán „cselekvési tervvé” összeálló elsődleges cselekedete⁵: A terv(ezet), az orosz majd a szovjet érdekövezet balkáni megszilárdulását illetően, sikeresnek tekinthető. Bár az eredeti elképzeléshez képes felemás eredményekhez vezetett, de a szláv befolyás északra történő kiterjesztését tagadhatatlanul évszázados jelenlétté konvertálta. Olyannyira, hogy az a mindennapok életvilági tapasztalatává kérgesedett az évtizedek során a síkság és a hegyek találkozásának Dunától észak-keletre tálalható geopolitikai ütközőövezetében⁶, s az ott megmaradt nem szláv népcsoportok számára is felülírhatatlan – földrajziként tételezett, s így magától értetődőként elfogadott – adottsággá vált.

2. Szakirodalmi alapok

Az elmúlt két évtizedben kibontakozó magyar diskurzus számos részletkérdésben ért el komoly eredményt a területen élő magyarság elmúlt évszázadra kiterjedő történelmének bemutatását illetően. Külön ki szeret-

ném emelni az utóbbi évek azon próbálkozásait, amelyekben fiatal tudósok munkáit gyűjtötték egybe a vajdasági, illetve a jugoszláviai események feltárásának céljával. Előbbiekben, a területhez való kötődésből indulva ki, az egyes szaktudományok szempontjai szerint járják körbe a fiatal kutatók a Vajdaság-problematikát Ördögh Tibor szerkesztése mellett „Vajdaság1-2.” címek alatt, a Vajdasági Magyar Kutatók és Doktoranduszok Szervezetének keretében⁷.

Itt a négy kötetesre tervezett sorozat első részében található, általános jellegű munkák következtetései a felhasználására szorítkozom. A jugoszláviai magyar tematika mentén felvonuló írások Losonc Márk és Rác Krisztina szerkesztésében a jelenkortől elindulva tekintenek vissza az egyes meghatározó történelmi időszakokra⁸. A jelen szöveg esetében a L'Harmattan Kiadó által felkarolt minisorozat második, „A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténete 1945-1988.” c. darabja az irányadó. A tárgyterület kapcsán a legkomolyabb szakmai vállalkozásnak a Nagy Imre által szerkesztett „Vajdaság” c. kötet tekinthető, amely A Kárpát-medence régiói szakmonográfiák részeként került kiadásra.

Az elmúlt száz év történetének egészleges értelmezésénél megkerülhetnek Gulyás László Délvidékkel foglalkozó könyvei – itt most különösen „Délvidék története” c. könyvfolyam köteteiből a harmadikra⁹ és az ötödikre¹⁰ támaszkodom.¹¹

Míg a szocialista korszak eseményeinek megértéséhez Losonc Alpár kínál szemléletes értelmezési támpontokat a területet és a jelenségkört kívülről megismerni igyekvők számára az újvidéki Forum kiadásban megjelent „A hatalom (nélküliség) horizontja” c. kötetben. A tárgyterülettel foglalkozó művek mellett a szemléletváltás fontosságát is itt szeretném kihangsúlyozni, amelynek egyik első, magyarul is olvasható összefoglalását Magyar Attila szintén a térséggel kapcsolatos, bár a folyamatok két évszázaddal korábbi alakulására fókuszáló írásában, a „Hadszintérből vármegye. Adminisztráció és térformálás a Duna-Tisza közének déli részén a XVII. és a XVIII. század fordulóján” c. szócikkben találhatjuk¹². Az itt megemlítették mellett még számos kiadvány foglalkozik a térséggel egy-egy aspektusával (Kókai Sándor és Marjanucz László a Bánság történetével) vagy az ún. második Jugoszlávia kezdeti időszakának eseményeivel (A. Sajti Enikő, Mészáros Zoltán), főként az 1944-48-es időszakkal, de a korai titóizmus ideológiájával is, azonban most a szemléletváltásnak betudható lassú fordulat háttérmozgatóival szeretnék elsősorban foglalkozni, aminek a megértéséhez akkor is támaszkodom ezekre a munkára, ha a szöveg során nem lesz alkalom konkrétan hivatkozni a bennük megfogalmazásra került tudományos

eredményekre, miközben az azokból nyert inspiráció is biztosan hozzájárult a jelen szövegben kifejtteni kívánt elképzelések kialakulásához. Ahogy a téma külső (szerb, német és nemzetközi) feldolgozásaira való reflexiótól is el kell egyelőre tekintenem, s legfeljebb adathivatkozási céllal fogok ilyen kiadványokra utalni a továbbiakban.

3. Elméleti/módszertani előfeltevések

A modellalkotás a társadalomtudományok egyik legjobban bevált gyakorlata a vizsgálandó terület/jelenségegyüttes komplexitásának redukálására. Esetükben is igaznak látszik az a luhmanni tézis, mely szerint a komplexitásredukció a jelenségek más vetületében az eredetinel jóval nagyobb komplexitású alrendszer képes eredményezni. (Erre nincs is grandiózusabb példa, mint a luhmanni életmű a maga 60 körüli kötetével.) Gulyás László, a nemzetállamok ki- és átalakulásának lefolyását vizsgálva a 20. és 21. században, egyik ezen szöveg elején említett könyvciklusában maga is egy, a Hroch-féle szakaszolásból kiinduló, de a társadalom adott időszakait több dimenziómentén párhuzamosan megragadni kívánó modell megalkotásával próbálta, ha nem is leegyszerűsíteni, de közös nevezőre hozni, az általa Köztes-Európaként láttatott térség országainak állam- és nemzetépítési törekvéseit.¹³ A modell elemzése maga is külön tanulmányt érdemel, ami szétfeszítené e szöveg kereteit, így most csak azon megjegyzésekre szorítkozom, amelyek nélkül nem lenne értelmezhető a jelen gondolatment. Mert Jugoszlávia, illetve a Délvidék/Vajdaság magyar vonatkozású viszonyainak bemutatása e kötet, s benne a most csak bizonyos részleteiben taglat modell megjelenése óta nem lehet alapos a rá vonatkozó reflexió hiányában.¹⁴ Én most e modell kapcsán csak azt szeretném felvetni, hogy szerencsésebbnek tartanám, ha a tudományelemélet-történet társadalomelméleti ágában foglalt mező kategóriák helyet Gulyás – a művében amúgy más vonatkozások, a politikai „mező” aktuális felosztásának átvétele során használt – szintér terminus technikus alkalmazásával alkotta volna azt meg.¹⁵ Az általam követett luhmannita szemléletben ezekre a vitatott elnevezéssel illetett dimenziókra az alrendszer megnevezés kínálkozik. Hogy mégsem ezt a terminust javaslom a modell frissítéséhez, annak több oka is van. Egyrészt nem szeretném, ha egy nem rendszerelméleti alapokon álló fejtegetés nevezéktanában indokolatlanul rendszerelméleti szakszavak jelennének meg. Másrészt, s itt térnék rá ezen indokolatlanság mibenlétére, Gulyás modelljében nem egymástól elkülönült, önálló bináris kód/univerzális értékduál által szervezett társadalmi egységekről van szó. Ő a nemzet- és államépítés többnyire

párhuzamosan folyó eseményinek cselekvési területeit szervezi modellé a konkrét, e két folyamat mielőbbi levezénylését szem előtt tartó, célirányos – de messze nem akadálytalan – cselekvéssorozatok mozaikos, de párhuzamossá szervezett bemutatása során. Azaz nem az egyre nagyobb komplexitásúvá váló társadalmak részrendszereinek a kikülönülési folyamatait ábrázolja formatörténeti elemzésekkel, hanem az egyes, földrajzilag behatárolt (köztes-európai) történelmi eseménysorokat mutatja be (modellezi) azok társadalmi dimenzióinak (mező/szintér) párhuzamos (elemzés-technikailag sorra rendezett) felvázolásával. Hozadéka ennek a modellalkotásra épülő módszernek, hogy a különböző vizsgálati tárgyak azonos elemzési technika mentén történő feldolgozásával el tudja különíteni az általános folyamatokat az egyedi jellegzetességektől. Több ország/térség azonos módszer révén történő feldolgozása eredményeként a jelenség folyamatainak mélystruktúrája elválasztható a történések felszíni különbségeitől. Rendszerelméleti alapokon itt mindjárt ki is ütközik a módszer azon elégtelensége (korlátozott felhasználási érvényessége) amely a társadalomelméletileg modellezhető korszakok formatörténeti megjelenésére való reflektáltságának a hiányából adódik. Azonban Gulyás eleve nem vállalkozott ilyen típusú, holisztikus modellalkotásra, így azt rajta számonkérni sem lenne korrekt. Az azonban rendszerelméleti alapokon is joggal felvethető kérdés, hogy az állam- és nemzetépítés folyamata hogyan viszonyul a társadalmi alrendszerek kikülönülésének a lezajlásához? Van-e strukturális (lényegi) különbség e a téren a centrum és a (fél)periféria országainak a történései között?

A saját gondolatmenetem követhetőségének szempontjából itt egy másik hozzáállás módszertani vonzataiból származó elemekre is ki kell térnem. Előrevetésként csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy felfogásomban a cselekvéselmélet és a kommunikációelmélet nem két egymást kizáró megközelítés, hanem az előbbi az utóbbi egyik speciális a eseteként is felfogható. A rendszer szintű vizsgálatok és a Gulyás-féle modell – függetlenül attól, hogy egy-egy az alrendszerré válás látszatának keltésére alkalmas, mezőben zajló folyamatnak vagy a fő aktorok szándékával korelááló szintéren játszódó jelenségcsoportként írják le őket – csak arra képesek választ adni, hogy milyen strukturális és felszíni változások idézték elő a nem domináns népcsoportok (kisebbségek) aktuálisan vizsgált helyzetét. Arra nem adnak választ, hogy azok – a politikai elszenvedőiként és alakítóiként – miként, és miért éppen úgy, viszonyultak ezekhez a váltázásokhoz.

A Magyar Attila által alkalmazott kommunikációelméleti és hálózatelméleti elemekre egyaránt támaszkodó vizsgálati módszer a nem központi helyzetben lévő politikai aktorok (nevezzük őket közép- és/vagy kispolitikai

vállalkozóknak) cselekvési terének a feltérképezését állítja fókuszba.¹⁶ Arra kíváncsi, hogy kik és milyen szerepkörben járultak hozzá a nagypolitika által durva vonalakban behatárolt cselekvési mező/szintér konkrét eseményekkel való feltöltéséhez. (Az ő vizsgálódásának a célkeresztjében az új közigazgatás egységek kialakításának személyi feltételei állnak, jelen szöveg számára a kisebbségi intézményrendszerek megteremtése és az ún. diskurzus kezdeményező politikai cselekvők (mint, pl. Sinkó Ervin vagy Keck Zsigmond) éltútjaiba illeszkedő fordulat, illetve az általuk meghonosított intézmények keletkezéstörténete és társadalmi hatása vizsgálandó. (Előbbi esetben az újvidéki Magyar Tanszék, de akár a támogatásával induló [Új] Symposium, utóbbinál, a jóval korábban induló napilap Magyar Szó elődje, a Szabad Vajdaság a most részletesek elemzés alá nem vonható, de a vajdasági magyar tudomány által már sokszor elemzett céltárgy.¹⁷)

Magyar Attila mindezt a következőképpen foglalja össze:

„Az újabb kutatások középpontjában az igazgatás és az uralom lokális hordozói állnak, akik saját érdekeiktől és elképzeléseiktől vezérelve és befolyásolva hozzák létre a maguk mozgástereit és cselekvési lehetőségeit – kiemelés, PT –, és nem csupán a hatalmi központok céljainak egyszerű végrehajtóiként jelennek meg a történeti narratívában.”¹⁸

4. Geo-és kisebbségpolitikai kontextus

Az egykori szocialista tömb országai hasonló folyamatokon kellett, hogy keresztülmenjenek az 1989-ben elkezdődött (Szerbiában csak két jól elkülöníthető fázisban végbemenő), rendszerváltásaik során. A (poszt)titói Jugoszlávia esetében azonban a megszokott eltérések mellett a névadó államnak a szocialista táboron belüli, a Sztálin-Titó konfliktus által kiváltott, különutassága vezetett a többi utóállamétól igencsak eltérő kifutáshoz.¹⁹

„Úgy véljük, hogy a szovjet blokk-jugoszláv konfliktusnak a jugoszláv állam elszigetelésére irányuló törekvéseknek egy nagyon fontos következménye lett a jugoszláv állam további politikai-gazdasági berendezkedésére nézve. A súlyos konfliktus után a Szovjetunió nem lehetett a szocializmus építésének mintaországa Jugoszlávia számára. A Titó-féle jugoszláv vezérkar nem tehette azt meg, hogy egyrészt a Szovjetunióval konfliktusban áll, azt ideológiailag elítéli, másrészt közben másolja a szovjet modellt. Ezért Tito és elvtársai szakítottak a sztálini bürokratikus-etatista, államszocialista modellel. Így került sor a szocializmus újrafogalmazására alkalmas öngazgatás eszméjének és rendszerének bevezetésére.”²⁰

Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a Gulyás modelljében központi szerepet kapó állam- és (jelen esetben pszeudo)nemzetépítés kontingenciaelméleti kimenetele a cselekvésemélet és hálózat kutatás berkeiben kiemelten kezelt mérföldkőhöz, a márkaépítés által önmegkülönböztetés-ként definiált döntési szituációhoz vezetett, ahol a mélystruktúra további alakulását a „piacon lévő”²¹ domináns szereplőtől való elkülönülés szándéka konstituálta. Azaz a létezett szocializmusok többszínűsége az egyes vezetők közötti (negatív) viszony függvényeként vezetett a folyamatot lényegi szinten másként menedzselő altípushoz.

Ez a személyi okokon is alapuló közjáték eredményezte azokat a jugoszláv sajátosságokat, amelyek számbavétele nélkül sem a jelenlegi szerb kisebbségpolitika, sem a vajdasági magyarok Balkánra tolodása nem értelmezhető.

Alapesetben a szakirodalomban akár pótlólagos kikülönülésnek, akár helyreállító forradalomnak nevezett tranzíció folyamatának lényege, hogy az egyes államok hosszú évtizedes formatörténeti különütasságot (Sonderweg) követően rá-/visszatértek a többségi elvű döntéshozatalon alapuló rendszertörténeti formációhoz (és a versengő piacokra épülő vegyesgazdasági modellhez, azaz a – az időközben globálissá vált – kapitalizmushoz). Ez azonban nem mindenütt tudott problémamentesen elindulni. Ennek egyaránt voltak ideológiai és szegmentációs okai. Az előbbi alatt azt értem, hogy a szocialista egyenlőségi doktrína mentén kialakult pszeudo-nacionalizmusok, mint a csehszlovakizmus, a jugoszlavizmus és a szovjet tudat az új körülmények között alkalmatlan volt az állami szintű politikai programok újraalkotására. Ezért strukturálisan is szükségszerű volt az érintett államok újraszegmentálása. Ám az, hogy ez a konszenzuson vagy az erőszakon alapuló koordináció mentén menjen végbe, már nem magyarázható csupán strukturális kényszerekkel, sokkal inkább a politikai kultúra és hagyomány korábban már bevált készletével. A titói Jugoszlávia szocialista táboron belüli „demokratizmusának” és „liberalizmusának” tükrében mindenképpen értelmezésre szorul az a cselekvési lánc, amely a 20. század utolsó évtizedében a közismert véres, testvér- és polgárháborúként jellemzett szegmentálódási módba torkollott. Az események ezen végkifejlete azonban már korántsem annyira váratlan és megmagyarázhatatlan, ha a vérben és vasban fogant második Jugoszlávia kialakítására ható belső és külső eredőket is bevonjuk az értelmezésbe.²² A Vajdaság kérdése egy további különút a különutas titói államteremtés belső fejlődésében. A formatörténeti keret, történelmi követeléseként, ugyan már jóval korábban (tartalmát tekintve 1690-től, önmegnevezését illetően 1848-tól) rendelkezésre állt, de azt az új kontextusban

radikálisan újra kellett értelmezni és egy, az első – a garašanini terv mentén megszervezett, a három államalkotó nemzet programját centralista szemléletben „kiépítő” – államtól 180 fokban eltérő (polgári vs. szocialista) elvek mentén kellett a gyakorlatban is működő államgépezetté alakítani.

Itt ki kell térni a „különút” évtizedeinek egyik meghatározó sajátosságára: a politikai forma és program inkongruenciájára. A szocialista korszakot megelőző időkben a többségi elvű döntéshozatal (amit leegyszerűsítve magam is hajlamos vagyok választási demokráciának nevezni), és az újkori birodalmakból folyamatosan kikülönülő/leváló nemzetállamoknak a nemzetépítés politikai programja párhuzamosan volt jelen. A szocialista érában azonban a mindenkire kötelező döntések meghozatala egy elit csoport (a munkások nevében cselekvő párt) kezében összpontosult (a tényleges döntéseket a munkásosztály nevében a pártbürokrácia hozta meg)²³, s alapját nem az időszakosan valódi – a kontingencia tekintetében is előre borítékolhatatlan kimenetelű – téttel bíró választásokon elnyerhető uralom legitimitása, hanem a munkásosztály vezető szerepét valló, s a hatalmát belülről a forradalmi, majd az állami erőszakszervek feletti kontrollra épülő kizárólagos hatalom (ezt nevezték proletárdiktatúrának) belsőleg. Kívülről mindezt a világpolitikai szembenállás stabilizálta. Ám az egyes államokban továbbra is megmaradt az államnemzet, vagy a több etnikai közösségre, regionális többségre kiterjedő formációknál az annak helyét átvevő pseudo-nemzet (csehszlovák, jugoszláv, szovjet), mint a proletariátus primátusát területi elv mentén kiegészítő elsődleges többség. (Ezeket jelölték Jugoszláviában a narod [nemzet] fogalmával, míg az ezen elsődleges uralmi csoportból kimaradó, külső anyanemzettel is rendelkező, de „egyenlősített” népcsoportokat nevezték narodnostnak [nemzetiségnek].) Státuszjogilag az előbbieket megillette – de jure – az önrendelkezés is.

A jelenkori állapotok megértéséhez arra is ki kell térni – és ez indokolja a jelenlegi szöveg tárgyválasztását –, hogy ebben a köztes időszakban, amit az 1945-től 1989-ig tartó létező szocializmus jelentett, az etnikai kisebbségeknek is voltak intézményes politikai lehetőségei a szocialista blokk országaiban (logikailag és a szaknyelv differenciálódását szem előtt tartva itt hasznosnak vélem a kisebbség/nemzetiség terminusok elkülönítését). Ezek kikülönültsége az egyes államok adott időszakaiban nagyon eltért egymástól. Függött a nem domináns helyzetben lévő etnikai közösségek létszámától, kultúrájától, területi elhelyezkedésétől, és – nem utolsó sorban – a többségi entitás politikai programjától: hogy az mennyiben volt represszív (mint Romániában) vagy „integratív” (mint Jugoszláviában vagy éppen Magyarországon). Azaz, első ránézésre léteztek a „kisebbségi intéz-

ményrendszer” címke alá retrospektíve besorolható jelenségek. Ám ezek strukturális alapjai és funkcionális szerepe nem azonos a többségi elvű döntéshozatal mentén működő politikai rezsimekben létező kisebbségi intézményekkel. Így célszerűnek látszik egy technikai különbségtétel bevezetése a továbbiakban: ezután a nem a választási demokráciák viszonyai közepette működő intézményeket és politikákat az etnikai (aminek a esete a jugoszláviai nemzetiség-politika), míg a többségi elvre épülő forma mentén működőket a kisebbségi jelzővel lehet elkülöníteni. Azaz, a Habsburg Birodalom 1867 előtti viszonyai, és az 1945–1991 közötti posztszovjet blokk, illetve az 1944–1991 jelenségei az etnikai, míg az 1867–1945 közötti időszak (az Osztrák-Magyar Monarchia kiegyezésére épülő) viszonyai a kisebbségi jelzővel határozható meg: az előbbi így egy birodalmi térben mozgó, privilégiumokra (engedményekre és megszorításokra épülő) etnopolitika, az utóbbi pedig a többségi elvű döntéshozatal strukturális kihívásaival küszködő kisebbségpolitika.

Esetünkben azt sem árt szem előtt tartani, hogy a több, egymással egyenlő státuszúnak deklarált nemzeti közösség önállósági törekvései nyomán létrejövő utódállamokban sajátos kettősség figyelhető meg: az újintézményesülés két végpontján helyezkednek el ezek az újrafüggetlenedett, vagy először mostanában önállósult nemzetállamok. Míg a polgárháborús fél-múlttal terhelt Szerbia – a szocialista közelmúlt szocializációja révén is – kevéssé idegenkedik a kisebbségi intézményektől, ha azoknak nincs területi kihatása, addig a sokkal jobb tranzíciós „eredményekkel” büszkélkedhető, Csehországtól békében elváló Szlovákia nem igazán nyitott a kisebbségi intézmények (autonóm szervek és hatáskörök) meghonosítását illetően. (Bár mint anyaállam maga is exponálódik: például a szerb és a szlovák miniszterelnök találkozója alkalmával is napirenden volt a szerbiai szlovák kisebbség helyzete.) Azaz itt sincs egyértelmű tendencia, de talán a szocialista érában etnikai (nemzetiségi) intézményekkel rendelkező utódállamok inkább hajlamosak teret adni a kisebbségi intézményeknek is. Ez azért fontos, mert az intézmények létrejöttében továbbra is meghatározó szerepe van a többségi közösségeknek. A vajdasági magyarság jelenlegi viszonyulását az anyanemzethez és a többségi államhoz nem lehet a megértő szociológia hagyománya mentén értelmezni a második/titói, Jugoszlávia identifikációs folyamatinak, a szülőföldhöz való viszonyulásnak a feltárása nélkül.

Ennek kutatásakor vissza kell térni a már említett szakításból következő öngazgató szocializmus által kínált kis- és középpolitikai cselekvési lehetőségek ideológiai alapjainak a bemutatásához.

5 Előzetes összegzés: A szülőföldhöz való viszonyulás megváltozásának strukturális kiváltói

A titói Jugoszlávia stabilitásának a geopolitikai helyzet által biztosított hidegháborús egyensúlyon túl belpolitikai elemei is voltak. A szocialista országok közül kevés állam rendelkezett olyan markáns legitimációs alapokkal, mint amelyet a partizán múlt biztosított a népfelszabadító háborúban megvívása révén az új hatalomnak. (Ennek az elvitathatatlan hivatkozási alapnak a propaganda célokból történő fel- és kihasználását elemzi Mészáros Zoltán könyve.)²⁴ Ahhoz azonban, hogy a háború során megszerzett legitimációs potenciál kihasználható legyen, más körülményeknek fenn kellett maradnia. A szocializmus esetében ez a hatalom megtartásáért előre nem biztosított kimenetelű választások mentén versengő politikai színtér kiiktatása volt. E tekintetbe Jugoszlávia sem tért el a második világ többi államától. Ahogy az osztályharc keretében történő potenciális kihívókkal való leszámolás is hasonlóan zajlott az egész blokkban. Az etnopolitikai dimenzió azonban komoly eltérést mutat. A háborút követően itt is sor került népességcserére, ám ez a csere egészen másként zajlott, mint a környező országokban. A kifelé irányuló mozgás a kollektív háborús bűnösökként kezelt németiség esetében hasonló – bár jóval nagyobb intenzitású, szinte teljes mértékű – volt, mint máshol, ám ez nem párosult a Jugoszlávián kívüli délszlávok betelepítésével. Más – magyar-délszláv – vonatkozásban ugyan a ‚klasszikus‘ (ami vélhetőleg, a háború végkimeneteléből adódóan ismét aszimmetrikus is lett volna) lakosság- illetve területcsere is felmerült, de – ahogy az Vukman Péter kutatásai alapján²⁵ kikövetkeztethető – több okból sem került rá sor. „Habár Jugoszlávia hivatalos formában nem lépett fel területi igényrel Magyarországgal szemben, de a tervezés szintjén több, olykor egymásnak ellentmondó javaslat is készült, és a jugoszláv sajtó is – több esetben a magyarországi belpolitikaalakulásától sem függetlenül – napirenden tartotta a kérdést.”²⁶

A németek helyére és az osztályharcra is egybemosódó, a hivatalosan a háború során elkövetett megtorlásokkal ‚igazolt‘ etnikai tisztogatások következtében megfogyatkozott vajdasági populációt – ismét – belső, a Jugoszláv állam fejletlenebb területeiről származó népességgel kívánták pótolni.²⁷

Ezekből az eseményekből, a dolgok ‚természetes‘ logikája szerint, a magyar társadalmi nagycsoport és az új államforma között, ahogy az az első Jugoszlávia esetében is megállapítható volt,²⁸ további ellentétek kellett volna, hogy következzenek. Az azonban, hogy annak ellenére, hogy a

szocialista Jugoszlávia kiépítésének legelején az ottani magyarság az előző államépítési próbálkozásnál is nagyobb veszteségeket szenvedett el, több, hatását egymással párhuzamosan kifejtő, tényező meglétének tudható be. A jelen írásfolyam ezen részében ezeknek a strukturális eredőit próbáltam meg felvonultatni. Az azonban a vajdasági viszonyokat nem, vagy csak felületesen ismerők számára is érzékelhető, hogy ezek a szocialista táboron belüli ‚pozitív eltérések’ nyilvánvalóak. A titói Jugoszlávia bezzeg-országként való kezelése még nem vezet el vajdasági magyarság szülőföldhöz való új viszonyulásának megértéséhez. A strukturális és ideológiai eltéréseken ugyan komoly szerepet játszottak abban a folyamatban, amely során a helyi magyarok a Vajdasághoz, mint területi egységhez való kapcsolódásukat nagy többségükben pozitívként élték meg a szocialista időszak középső és kései szakaszában. Ebből adódóan sem tudok egyet érteni Gulyás László azon kijelentésével, mely szerint az ekkori viszonyok ábrázolása hamis képen alapulna.²⁹ (Abban minden bizonnyal igaza van, hogy ez az [ön]kép nem áll összhangban az objektív társadalmi – demográfiai, gazdasági – mutatókkal.) A vajdasági magyarság helyzetének ellentmondásos önrétékeléséhez az eddigi említett strukturális együtthatók mellett a Magyar Attila által történelemalkotó közép- és kisszereplők (esetünkben etnopolitikai vállalkozók) cselekvési lehetőségeinek és mozgástereinek (eredményeinek és kudarcainak)³⁰ a részletekbe menő elemzésére van szükség ahhoz, hogy ‚kapcsolataikat, érdekeiket érdekellentéteiket elemezve’ komplexebb képet kaphassunk³¹ erről az első ránézésre minimum ellentmondásos viszonyulásról. Ez azonban már egy újabb, egész tanulmányt kíván az itt megkezdett Vajdaság-értelmezési elemzésfolyamon belül.

JEGYZETEK / NOTES

1. Én itt azt a gyakorlatot vélem követendőnek, amely az államigazgatási hovatartozás mentén dönt a fogalmak használata mellett. A terület magyar (rész) államhoz való tartozás időszakában a Délvidék, az elszakadás, illetve az azzal járó délszláv államalakulatok fennállása idejére pedig a Vajdaság megnevezést alkalmazza – l. pl. a Nagy Imre által szerkesztett Vajdaság kötet vonatkozó fejezetét.: Nagy I. (2006) Vajdaság. Dialógus-Campus, Pécs-Budapest. A kötet II. fejezetében az azt jegyző Gulyás László explicite is kitér az ún. „nevezéktani kérdések” támasztotta módszertani problémákra, lásd Gulyás László (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In. Nagy Imre szerk. (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. 2007. 76-77- old. Továbbá Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 81. old.
2. Szajcsán É. (2000): Načertanije – A szerb nemzeti- és külpolitika titkos dokumentuma. Jate Press, Szeged.
3. Erről Dragoš Kalajić 1998-ban született, s a 2009-es Načertanije kiadásban újra közreadott írásában értekezik hosszabban, ahol a hosszabb távú geopolitikai és az éppen hirdethető aktuálpolitikai megfontolások szerepének elkülönítésére is vállalkozva elemzi a lengyel közvetítés során mérsékelten megjelenő, de a kontextusból kimutatható oroszellenesség mozgatóit. V.ö.: Kalajić, D. (2009[1998]): Sa načertanijem, na pragu XXI veka. In. garašanin i.m. 70-72. old.
4. Garašanain, I. (2009): Načertanije – Program spoljne i nacionalne politike Srbije 1844. godine. Udruženje srpskih izdavača. Belgrád.
5. Jelesül, hogy miként lehetne rávenni az amúgy oroszbarát szerb politikai cselekvőket az orosz és a Habsburg befolyás lehető legkisebb mértékre való visszaszorításában, mégpedig oly módon, hogy a gondolatkísérlet maga akár saját kezdeményezésűnek, s nem külső erők által sugallatnak tűnjön. Ahogyan ezt a tradíciót a szerbek maguk is követendőnek vélték – állítja Milovan Vitezović Miloš és Mihajlo Obrenović kapcsán egy 2009-es, a Tervezet újrakiadását célzó kötethez írott tanulmányában --, amikor azért fogták vissza titkos tervezetük kibontakozását, „hogy az ne akadályozza a magyarokat az osztrák császárság megdöntésére irányuló igyekezetét. V.ö.: Vitezović, M. (2009): Načertanija srpska. In Garašanin, i.m. 39. old.
6. A Vajdaságot alkotó térelemek közül a ma Bácskaként és Bánátként/Bánságként számontartott társadalomföldrajzi (al)régiók tekinthetők konstansnak. Dél-Baranya (a Drávaszög) és Szerémség státusa a külső és belső politikai körülmények következtében cserélődött – és ez szó szerint is értendő: az első

- jugoszláv időszakban váltak a regionalizációs kísérletek során a szerb-horvát egyezkedés tárgyaként egymás cserealappá.
7. Ördögh T. szerk. (2017): Vajdaság 1. – Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezet, Szabadka.
 8. Losoncz M-Rác K. (szerk.) (2019): A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténete 1945-1988. L'Harmattan, Budapest.
 9. Gulyás László. (2013): A Délvidék története 3. – Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig, Egyesület Közép-Európa Kutatásáért. Szeged.
 10. Gulyás László (2019): A titói Jugoszlávia és a Vajdaság. In Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. – Titótól Miloševićig 1944-2000. Egyesület Közép-Európa Kutatásáért, Szeged, 27-50. old.
 11. Az előző két lábjegyzetben említett könyvek mellett fontosnak tartjuk az alábbi két tanulmányt, Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old, illetve Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulmányok. Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old.
 12. Magyar A. (2017): Hadszíntérből vármegye. Adminisztráció és térformálás a Duna-Tisza közének déli részén a XVII. és a XVIII. század fordulóján, In: Kiss Ferenc szerk. (2017): Tudományos távlatok. Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2017. Konferenciakötet. Újvidék 77-82. old.
 13. Gulyás L. (2013): A Délvidék története. 3. kötet. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1914). Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 11-42. old.
 14. Ugyanakkor szembeötlő, hogy például a fiatal kutatók mindkét kezdeményezése nyomán megjelenő kötetek, bár idézik Gulyás korábbi munkáit, nem vetnek számot a modell megalkotása, illetve az annak következtében – részeként (Gulyás, 2013) vagy felhasználásával (Gulyás, 2019) – megszületett elemzések megállapításaival, s megmaradnak a modell kínálta párhuzamos dimenziók együttes láttatásának horizontját megelőző, annál sokkal parciálisabb kutatási összefüggéseket lehetővé tévő gyakorlatnál.
 15. L.: Gulyás (2013) 32. old., 50. lábjegyzet.
 16. Magyar (2017)
 17. A Losoncz-Rác kiadványok másodikként megjelent kötetében velük is foglalkozik egy-egy tanulmány (lásd: Kocsis Árpád: Szempontok Sinkó Ervin morális és politikai nézeteinek alakulásához. In.: Losoncz M-Rác K. (szerk.) (2019) 219-233.; Zakinszky Toma Viktória: A Magyar Szó az 1945 és 1989 közötti időszakban. In.: Losoncz M-Rác K. (szerk.) (2019), 66-70. old.), de az itt követni kívánt kontextust munkásságuk és a vajdasági magyar intézményrendszer alakulása kapcsán Losoncz Alpár teremti meg. Lásd Losoncz

- A. (2018): A hatalom(nélküliség) horizontja – Homagge à Új Symposion. Forum. Újvidék.) Ám a múlt részvevő megfigyelő pozícióból történő közreadását Bosnyák István kezdte meg pl.: Bosnyák I. (2006): Politikai Symposion a Délvidéken I-II. Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság, Újvidék.), bár az ő hozzáállása inkább tekinthető dokumentaristának, semmint értelmezőnek, de a megértés folyamatához való hozzájárulása elvitathatatlan.
18. Magyar (2017) 77. old.
 19. V.ö.: Gulyás L. (2019) A titói Jugoszlávia és a Vajdaság. In. Gulyás László (szerk.): A Délvidék története. 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944-2000. 32-33. old.
 20. Gulyás L. (2019) A titói Jugoszlávia és a Vajdaság. = U.ő. (szerk.): A Délvidék története. 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944-2000. 31. old.
 21. A „piacon lévő” szerkezet is a vizsgálati modell színpad-szerűségét, szintér jellegét próbálja meg kiemelni, amely (szemben a mező fogalmával) a kommunikatív szituáció konstruált voltára is rámutat.
 22. V.ö.: Forró Lajos (2019): Etnikai tisztogatás a Vajdaságban 1944-945. In.: Gulyás L. (szerk.) (2019): A Délvidék története. 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944-2000. 13-26. old.
 23. 2 „...a politikai rendszer középpontjában a kommunista párt, a JKP állt, mely a hatalom egyetlen és megkérdőjelezhetetlen birtokosa volt. Azaz Jugoszláviában egypárti diktatúra működött. A JKP egyszerre volt törvényhozó és végrehajtó hatalom. Kormány, törvényhozás, bíróság, központi vagy helyi szervezet, mind csak formális végrehajtó szerepet játszott, s csupán a JKP központi elhatározásainak végrehajtásáért volt felelős.” Gulyás (2019), 30. old.
 24. Mészáros Z. (2008): A korai titoizmus propagandája. Életjel. Szabadka. 311. old.
 25. Vukman P. (2019): A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok hatása a magyarországi délszláv és a jugoszláviai magyar kisebbség helyzetére (1945–1953). In. Losonczi M–Rácz K. szerk. (2019): A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténete 1945-1988. L’Harmattan, Budapest, 141-162. old.
 26. Vukman (2019) 144. old.
 27. Forró Lajosnak a tisztogatásokról írt összefoglalásán belül ez a 2. pontban (22. oldal) így szerepel: “A magyarokkal és a németekkel kapcsolatban etnikai tisztogatásról – kiemelések az eredetiben, PT -- is beszélhetünk. Ezt bizonyítja a katonai közigazgatás parancsnokának kijelentése, miszerint a cél „a terület délszláv jellegének megőrzése”. Forró Lajos (2019): Etnikai tisztogatás a Vajdaságban. In. Gulyás L. (szerk.): A Délvidék története. 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944-2000. 13-26. old.

28. „Összefoglalóan azt mondhatjuk, a Vajdaság (mint régió) és az ott lakó magyar (és német) kisebbség többszörösen hátrányos helyzetbe került a jugoszláv államon belül, el kellett szenvednie a szerb nemzetállam-építési kísérletet és annak számos negatív következményét.” Gulyás (2013) 130. old.
29. V.ö.: Gulyás (2019) 49. old.
30. L.: a jelen szöveg 3. fejeztének végén található idézetben. (Magyar, 2017, 77.)
31. I.m. 78. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bosnyák I. (2006): Politikai Symposion a Délvidéken I-II. Vajdasági Magyar Köz-művelődési Társaság. Újvidék.
- Garašanin, I. (2009): Načertanije – Program spoljne i nacionalne politike Srbije 1844. godine. Udruženje srpskih izdavača. Belgrád.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In. Nagy Imre szerk. (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. 2007. 76-149. old.
- Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok. Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old.
- Gulyás László. (2013): A Délvidék története 3. – Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig, Egyesület Közép-Európa Kutatásáért, Szeged, 140.
- Gulyás László (2019): A titói Jugoszlávia és a Vajdaság. In Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. – Titótól Miloševićig 1944-2000. Egyesület Közép-Európa Kutatásáért, Szeged, 27-50. old.
- Kalajić, D. (2009[1998]): Sa načertanijem, na pragu XXI veka. In. Garašanin, Načertanije – Program spoljne i nacionalne politike Srbije 1844. godine. Udruženje srpskih izdavača, Belgrád, 61-81. old.
- Kókai S. (2010): A Bánság történeti földrajza (1718-1918). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza.
- Losoncz A. (2018): A hatalom(nélküliség) horizontja – Homagge à Új Symposion. Forum. Újvidék.

- Losoncz M.—Rác K. szerk. (2019): A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténete 1945-1988. L'Harmattan. Budapest.
- Magyar A. (2017): Hadszíntérből vármegye. Adminisztráció és térformálás a Duna-Tisza közének déli részén a XVII. és a XVIII. század fordulóján, in: Kiss Ferenc (szerk.): Tudományos távlatok. Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2017-Konferenciakötet, Újvidék, 2017, pp. 77-82. old.
- Mészáros Z. (2008): A korai titoizmus propagandája. Életjel, Szabadka, 311.
- Nagy I. szerk. (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialógus-Campus Kiadó. Pécs-Budapest.
- Ördögh T. szerk. (2017): Vajdaság 1. – Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezet, Szabadka, 154.
- Szajcsán É. (2000): Načertanije – A szerb nemzeti- és külpolitika titkos dokumentuma. Jate Press. Szeged.
- Vitezović, M. (2009): Načertanija srpska. In. Garašanin, Načertanije – Program spoljne i nacionalne politike Srbije 1844. godine. Udruženje srpskih izdavača, Belgrád. 5-59. old.
- Vukman P. (2019): A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok hatása a magyarországi délszláv és a jugoszláviai magyar kisebbség helyzetére (1945–1953). In. Losoncz M.—Rác K. szerk. (2019): A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténete 1945-1988. L'Harmattan. Budapest. 141-162. old